

Mi a történelemelmélet?

E. H. Carr: Mi a történelem?

Századvég, Budapest, 1993.

A Századvég-Osiris kiadó eddig a *Metamorphosis Historiae* című sorozatban megjelentetett történelmi tárgyú kiadványai után Századvég Könyvtár – Történelem címmel új sorozatot indított 1993-ban. Beköszöntőként Edward Hallett Carr, a neves brit történész történetelméleti munkáját jelentették meg.

Örvendetes, hogy egy tudatos szerkesztési elveket követő kiadó megtisztelő figyelmet szentel a történelemszemlélet alakítását megcélzó irodalomnak. Igen lényeges lehet a szerepe ennek a sorozatnak, hiszen egyfelől az átfogó elméleti szintű önreflexiót gyakorta nélkülöző honi történettudomány az ilyen tárgyú könyvektől olyan eszközt várhat, amely segítheti elvi problémáinak megoldását. Másfelől pedig a történeti kiadványok iránt érdeklődő laikus olvasó is vélhetően igényt tart olyan olvasmányra, amely képes eligazítani a történészek látásmódjának nehézségei között. Ez utóbbi szempont súlyát csak növeli, hogy az utóbbi évek ideológiai változásai és a történelem nehézfegyverként való bevetése aktuálpolitikai csatározásokban alighanem csökkentette a közvélemény bizalmát a történettudomány iránt. Mindenekelőtt azt kell megvizsgálnunk, miként, milyen indokok alapján esett a szerkesztők választása éppen Carr művére, és hogy mennyiben felel meg a kötet a fentebb vázolt elvárásoknak.

Kezdjük a könyv kiválasztásának motívumával! Indoklásra szorul a döntés, ugyanis a nyugati történettudomány nagy tömegben és széles műfaji skálán termelte és termeli az elméleti kérdéseket tárgyaló publikációkat. Erről könnyen meggyőződhet, aki átnézi a jelentősebb angol, amerikai vagy német szemlélő történész folyóiratokat. Egy efféle tallózás során arról is meggyőződhetünk, hogy a teoretikus érdeklődés hullámzásán belül ráadásul hullámhegyet hozott az 1960-as évek eleje. Ekkor alapították meg a His-

tory and Theoryt (1960–1961), az első olyan nemzetközi szakfolyóiratot, amely a történetfilozófia tárgyával határozta meg magát. Ekkoriban fordították le angolra a francia szakirodalom olyan jelentős munkáit is, mint A történész mesteriségét Marc Blochtól vagy Raymond Aron történet-filozófiai könyvét. Az utóbbi az első olyan angol nyelvű kiadvány, amely a historicista felfogást „belülről” ismerteti meg a közismerten empirista és pozitivistá hagyományú nyelvtérrel.¹

A széles választékból miért épp Carr könyvére esett a választás? – A magyar kiadás kevés fogódzót nyújt e kérdés eldöntéséhez. Hiába fordulunk a kötet rövid életrajz-ismertetéséhez, abból a szerző életművének méltatásán túl csak annyit deríthet ki az olvasó, hogy Carr legfontosabb kutatási szakterülete a Szovjetunió története volt.²

Nem találunk viszont elméleti munkát a felsorolt „jelentősebb könyvei” között – még a most ismertetett sem, sőt még az első kiadás évét sem közlik a szerkesztők (a fordítás megjelenésénél a borító belső oldalán), ami pedig a mű historiográfiai elhelyezéséhez nyújtana szükséges támpontot! Márpedig abból, hogy szaktörténészként kimagasló a Carr életművének fontossága, még egyáltalán nem következik az, hogy történetelméleti munkássága is jelentős.

A probléma, bár másodlagosnak tűnhet, mégsem az. Lényeges kérdés ugyanis, hogy a magyar olvasó milyen minőségű könyvet kap a kezébe egy olyan műfajban, melynek kínálata korábban nemcsak mennyiségét tekintve volt szűkös, de a kevés megjelent kötet is csak ritkán és részterületeken hatolt mélyre. Régit-e vagy frisset, idejétmúltat vagy el nem avulót, partikulárisat vagy átfogót, dögöset vagy felüdítőt, teoretizálót vagy inkább a történetírás gyakorlata felől közelítőt, a „futottak még” listára szorultat vagy a szakma által „jegyzettet” stb.?

Ha a recepció fokmérőjének a megjelenést (1961-et) követő azonnali reakciót tekintjük, akkor a kép igencsak vegyes.

Végigtekintve a fontosabb külföldi szakfolyóiratokon azt látjuk, hogy a legtekintélyesebb lapok közül nem mind vesz róla tudomást, csupán kettő közöl ismertetést a kötetről, néhány esetben pedig az „egyéb beérkezett könyvek” között említi meg.³ Különös, hogy a *History* and *Theory* sem reagál, noha e lap szerkesztői között mások (így pl. Raymond Aron) mellett megtaláljuk azt az Isaiah Berlint is, aki Carr könyvének (egyúttal íróniájának) visszatérő céltáblája, és így jó oka lehetett volna „válaszolni” a könyvre.

Vagy tekintsünk el a kötet egykorú fogadtatásától és forduljunk ehelyett a könyv utóéletéhez! Ebben az esetben is elgondolkodtató az eredmény – nem sok nyomát látni a *Mi a történelem?*-nek az utókor historiográfiai utalásai között. Így például Peter Burke mintegy háromszáz tételt felölölő, a történelemelmélet szempontjából releváns tanulmányokat felsoroló szakbibliográfiájába sem fért bele – úgy látszik – Carr könyve.⁴

Ugyanakkor a legismertebb angol nyelvű társadalomtudományi enciklopédia⁵ történetfilozófiai szócikkében Carr művét példaként említi Gardiner a történelmi objektivitás kilátástalanságát vitató irányzat tárgyalásakor. Az is igaz, hogy a kortárs recenziensek egyes konkrét fenntartásaik ellenére is koruk talán legjobb kis könyvének tartják a szóban forgó munkát. Az is tény továbbá, hogy a *Mi a történelem?* Csipkerózsika-álmából felébredve előbb (néhány éve) Párizst pillantotta meg, csak utána Budapestet. A jelek szerint a francia történészek is csupán évtizedek múltán fedezték fel maguknak e különös sorsú, „későn érő” könyv érényeit.

Mert a könyv valóban bővelkedik érényekben – és ez a magyar nyelvű megjelentetés kapcsán külön is hangsúlyozandó. Olyan széles ívű áttekintést nyújt a történészek munkáját szorosan érintő, zömmel filozófiai szempontú kérdésekről, amelyhez 1945 óta egyetlen magyar történész hasonló törekvései sem hasonlíthatók.

A kiadás jelentőségét felmérendő érdemes röviden áttekintenünk, hogy a magyar nyelvű olvasó milyen korábbi

művekhez viszonyíthatja a könyv kérdésfeltevéseit és megoldási kísérleteit. A téma iránt mutatott történészi közöny különösen fájdalmas, ha figyelembe vesszük, hogy az 1920-as évek Történettudományi Kézikönyvében Kornis Gyula alapos és átfogó történetfilozófiai áttekintést adott közre, amely ha elvontan és a történeti anyagtól távolságot tartva is, de a Carr által felvetett szempontok jelentős részét tárgyalja. Ezzel nem állítjuk, hogy a két világháború közötti magyar történettudomány különösebben fogékony lett volna az elméleti kérdések iránt – Kornis is filozófus-szemszögből írta meg könyvét, tehát a történészekhez képest „kívülről” –, ettől azonban Kornis munkája még referenciaként szolgálhatott volna az utókor számára.⁶

Ehhez képest a későbbi korokkal kapcsolatban leginkább az elméleti problémák iránti hihetetlen érzéketlenség és a szűklátókörű sablonosság tűnik elő, amely csak igen lassan oldódott. Az új időszak Andics Erzsébet 1949-es székfoglalójával kezdődött, amit a Magyar Történeti Társulat elnökevé választásakor tartott. E kor szakirodalma egyrészt kénytelen nélkül hitte, hogy a marxista filozófiai rendszer minden szemléleti kérdést eleve megold, másrészt a „polgári történészek” ilyen irányú fejtegetéseire leicsinylően vagy éppen ellenségesen tekintett (a konkrét „elemzésekben” pedig főként a marxi megközelítés hiányát kérték számon). Így alakulhatott ki az a nézet, hogy a történészt elméleti vonatkozásban hovatovább csak a „haladás” problémája érdekli, amellyel kapcsolatban feladata az osztály-antagonizmusokban és osztályharcokban megtestesülő minőségi fejlődés dokumentálása és bizonyítása. Ismeretelméleti kérdések láthatóan nem foglalkoztatták a kutatókat, vagy ha mégis, akkor csupán a forráskezelés módszertani problémakörén belül. Tükrözi ezt az érzéketlenséget az is, hogy a korabeli magyar szakbibliográfiák nem is hagytak önálló fejezetet az „általános vagy elméleti történeti szakirodalomnak”, amely a „polgári” könyvészetben bőséges és továbbá alfejezetekre felosztott témakör.

Szép számmal hivatkozhatnánk konk-

rét cikkekre és könyvekre a kor önhittségét bizonyítandó, de a példálózást jobb tapintatosan mellőznünk. Fontosabb talán, hogy ez a szemlélet a felsőoktatásban is gyökeret vert és még a nyolcvanas években is változatlan keretek között érvényesült, legalábbis ami a kiadott „egyetemi jegyzetet” illeti. Lederer Emma az egyetemi történész szak számára írt „bevezető” jegyzete ugyanis még ekkor is a történettudomány „pártosságát”, a szerzők osztályhelyzetének jelentőségét, a „törtémtatos” szemlélet útmutató jellegét súlykolta a hallgatókba, sőt – ami a jelen esetben számunkra fontosabb – a legdogmatikusabb álláspontot tartotta életben a fejlődés „törvényszerűségének”, az igazságkeresés, az objektivitás, a történeti rekonstrukció stb. problémáival kapcsolatban is.⁷

Ekkoriban már azonban egyes szerzőknél az érdemi szakmai önreflexió szükségességének igénye is felbukkant. Erre leginkább a historiográfia művelése nyújthatott lehetőséget, ahol az egyes történeti iskolák szemléletét konkrétságukban lehetett vizsgálni. Itt kell említeni R. Várkonyi Ágnes kutatásait a múlt századi pozitívista történetírásról, Glatz Ferenc ilyen tárgyú tanulmányait stb. Több vonatkozásban újszerű megközelítést hoztak a História „vezércikkei” is, amelyekben Glatz Ferenc az adott szám tematikáját érintő elvi kérdéseken kívül egyes számokban általános szemléleti kérdéseket is vizsgált. Különösen jelentős a mi szempontunkból a szerző azon bevezető tanulmánya, amelyet a kor egyetlen Magyarországon megjelent történetelméleti kötetéhez írt, és amelyben az ismeretelméleti problematika mint a történetész munkájának elkerülhetetlen kísérője „újjászületik”. Ebbe a sorba tartozik Kósáry Domokosnak a modellalkotásról írt tanulmánya, ami a történész munkájának döntő értelmező fázisát és szemléltető eszközét elemzi. Ebben a körben említendő végül Perényi József népszerűsítő könyvecskéje is, amely szintén felvet és – a maga céljának megfelelő szinten – tárgyal is bizonyos elvi szempontokat.⁸

Más szempontból hozott pozitív ösztönzést az az újkeletű fejlemény, hogy je-

lentős külföldi „polgári” szerzők, köztük neves történészek munkáit fordították magyarra (főleg a Gondolat Kiadó Társadalomtudományi Könyvtár sorozatában) és az ezekhez írott kísérő tanulmányok is alkalmat kínáltak történetelméleti kérdések vizsgálatára. A fordítások között utalhatunk a már említett „Történelemelméleti és módszertani tanulmányok” című kötetre is, amely a világnézeti behatároltság (zömmel szovjet és NDK-beli történészek munkáit tartalmazza) és az igen egyenetlen színvonal dacára egyes tanulmányaival fontos hozzájárulás a hazai történetiszemlélet alakítására alkalmas kiadványok történetében. Később Collingwood klasszikusnak számító munkája, A történelem eszméje is megjelent magyarul, amelyben a szerző historiográfiái áttekintést nyújt a történetírás korábbi filozófiai kísérleteiről – Carral ellentétben nem tematikusan, hanem kronologikusan tagolva anyagát.

Az igazi megélnéklést persze csak a nyolcvanas évek vége hozta el, amikor egyrészt gyűjteményes kötetekben adtak ki egyes korábban született fontos műveket, másrészt a szabadabb közeg folytán egyes módszertani kérdések (pl. kvantifikáció) és az „új történetírás” meghonosuló irányzatai szemléleti vitákat gerjesztettek.

A részkérdéseket érdemben tárgyaló tanulmányok ellenére is fenntartható azonban az az állítás, hogy Carr könyvének megjelenéséig nem látott még napvilágot olyan magyar nyelvű kiadvány, amely a történész szemszögéből módszeresen tekinti át a történelem vizsgálatának elméleti kérdéseit.

A fent vázolt helyzetből az is következik, hogy a magyar olvasó számára az sem nyilvánvaló, hogy mivel foglalkozik a történetelmélet; hol húzódik a módszertan és az elmélet határa és melyek azok az elvi kérdések, amelyeken a történész tanulmányának a helyiértékét segíthetnek kijelölni. Carr könyvének címét a témában járatlan magyar olvasó számára és a kérdéseket más szintre helyezve, akár így is alakíthatnánk: „Mi a történetelmélet?”

Carr az ismeretelméleti kérdések felől indít, és ezt a döntést akkor értékelhetjük

igazán, ha pl. Marc Bloch A történész mestersége c. könyvének felépítésével vetjük össze művét. Míg Bloch „prakticista” oldalról közelít, azt vizsgálva, hogy mi a történelem ismeretének jelentősége a mindenkor jelen szempontjából, és ezután építi fel érvelését a megfigyeléstől a történeti kritikán és elemzésen át az oksági magyarázatig, addig Carr kezdettől célratörőbb teoretikus hajlamról és szigorúbb logikájú érvelésről tesz tanúságot. A történeti tény mint a történész munkájának legkisebb egysége sajátos (összetett) természetű bír, és eredetének komplexitása kihat a kutatás minden általa említett lehetséges fázisára: az elemzésre, az oksági összefüggések megállapítására és a haladás kontextusában értelmezett magyarázatra is.

Elméleti igényű megfontoltságot ígér az a logikai eljárás, hogy a történelmet, illetve a történettudományt elemi „tényein” keresztül közelíti meg a szerző. (Hasonló módon járt el Durkheim is, amikor saját diszciplínáját definiálta A szociológia módszereiben.) Nemcsak szerkezeti szempontból rokonszenves megoldás azonban Carré, de tartalmilag is ügyes. Azt feszegetve, hogy a múlt eseményei közül melyek „válnak történelemmé”, elutasítja a történeti tény abszolút voltának eszméjét. Arra hívja fel a figyelmet, hogy az „újabb tények” általában úgy „születnek”, hogy egyes eseményeket a történészek történeti tényként elfogadnak, az ilyen felértékelődés ütemét pedig a jelen változásai diktálják és nem az egyszer már lezárult múlté. Az tehát, hogy az emberi múlt mely jelenségei méltók a „történelmi” címre, eleve a történész döntésének nyomát viseli magán, aki így még az elemzés és értékelés előtt, pusztán témaválasztásával saját szubjektív ítéletét viszi bele anyagába.

Nem létezik tehát objektív történelem? Carr ezt a „teljes szkepticizmust” sugalló álláspontot is elutasítja. A relativista nézetekkel (pl. Collingwooddal) vitatkozva arra hivatkozik, hogy „abból, hogy egy hegyet különböző szemszögből különböző formájúnak látunk, még nem következik, hogy a hegynek ne lenne objektíven létező formája, vagy hogy formá-

inak száma végtelen volna.” (25. o.) Úgy tűnik, hogy Carr itt nem veszi figyelembe, hogy a történeti tények között nemcsak olyanok találhatók, mint a konkrét cselekedetek (csaták vagy éppen SZKP határozatok), hanem eszme- vagy mentalitástörténetiek is, mint pl. „egy család stratégiai döntése fiuk pályaválasztásáról”, melynek objektivitása és „körüljárhatósága” közel sem annyira egyértelmű, mint egy természeti idomé. Megjegyzendő, hogy nála szerencsésebben érvel Gu-revics a relativista irányzat egy csoportja, az amerikai „prezentisták” megközelítésével szemben, amikor arra hivatkozik, hogy a történész hiába rendelkezik döntő befolyással és több lépcsőben is anyaga strukturálására, ennek ellenére sem mondhat, ill. olvashat ki abból „bármit”, ugyanis a jelenben sem „magányosan”, hanem a kontrollt jelentő szakmai közösség megmérettetése közepette dolgozik. A jelen nemcsak felszabadítja tehát a történetészt, de egyúttal gátat is szab értelmezéseinek, következtetéseinek.⁹

Nehézebb viszont Carr nézetei alapján indokolni a történelmi tény „objektív oldalát”, ha pl. a nevezetes forráskritikai leleplezéseket tekintjük. Thaly Kálmán „kuruc költeményeit” bizton „történelmi ténynek” nevezte volna több nemzedéknyi történész, és erre csak az lehet a magyarázat, hogy a történész szakma ítélete a döntő abban az esetben is, amikor a „tény” objektív szempontból nem az (még ha erről csak utólag értesülünk is – de hát az objektivitás per definitionem nem korhoz kötött).¹⁰

A módszertanba átvezető forráskritikai szemponttól eltekintve azonban Carr érvelése meggyőző. A történeti tény ketős gyökerét szemléletes példákkal illusztrálja, ami üdvös megoldás, hiszen álláspontját a történetelméletet tárgyaló munkák két hagyománya között középre helyezi. Egyfelől különbözik Bloch szigorú logikai-elméleti rendet és kifejtést nélkülöző, noha igen tanulságos példatárától, másrészt viszont eltér a gyakran nem történészek által írt, pusztán teorizáló tanulmányoktól is. Ha például Michael Stanford a történeti ismeret természetéről írott könyvével vetjük össze Carrét,

szembetűnő, hogy az előbbi látványos elméleti vonulata mögül hiányzik a meggyőző erejű példaanyag. Hiába tudjuk elképzelni, hogy a történelmi ismeret az eseménytől az eseményre való visszahatásáig három hullámban cikázik „látható” és „láthatatlan” stádiumok között, elmarad a Carrnál oly bőséges történelmi szemléltetés. (Ráadásul a történeti tény jelenhez kapcsolódó oldalánál nem kapja meg a kellő hangsúlyt, hogy a kortárs konszenzus az, amely a „ténnyé válás” befogadó aktusát lehetővé teszi.)¹¹

Más szempontból is a közéletet választja Carr. Az első fejezetek során az adott kérdést historiográfiai céllal megközelítve a korábbi nézeteket két egymással szemben álló csoportra redukálja. E módszer során eleinte a „ténykultusz” pozitivistái és a „beatnemzedék zavarodottsága és kába szkepticizmusa” (8. o.) tüneteit mutató relativisták között félúton helyezkedik el. Ilyen szellemben, ill. logikai eljárással vizsgálja a történelem jósolhatóságát épügy, mint az egyedi és az általános viszonyát a történelemben. Ha a társadalmi meghatározottságoktól nem korlátozott egyén a Szkülla, akkor a teljes determináltságtól szenvedő tömegember az a Kharüdisz, amelyekből a józan történésznek minél távolabb érdemes hajóznia. Ilyen formán valóban sikeresen és közérthető racionalitással ismertet és „old meg” olyan áldilemmákat, amelyek még néhány generációval korábban is nehezen csillapuló vitatémát jelentettek egész tudományágak számára.

A könyv vége felé azonban Carr érvelésének ereje mintha gyengülne. Ez leginkább a haladással kapcsolatos nézeteket fejtegető szövegrészekben, mindeneke-lőtt műve ötödik fejezetében érzékelhető. Az egyik döntő változás az a „pozícióváltás”, melynek nyomán immáron egyértelműen a relativista álláspont bírálói mellett sorakozik fel, másrészt érvein is egyre inkább elhatalmasodik a szenvedélyes, néhol indulatos ellenszenv.

Carr a haladásra vonatkozó nézetek szerint két csoportra osztja a történészeket (ugyanis „egyetlen épelméjű ember sem hihet olyan töretlenül egyenes vonalú fejlődésben, mely mentes a visszaesé-

sektől”) (111. o.): a haladásban hívókra és azokra „akik a történelemben képtelenek jelentést felfedezni” (120. o.). Az utóbbiak esetében néha nem látni, hogy mennyiben tesz egyenlőségjelet a „bélyeggyűjtő” pozitivisták, a történelem ciklikusságát valló történetfilozófiai (pl. Toynbee elmélete) követői között, akik szerint a történelemben a haladás és a hanyatlás váltogatja egymást, illetve azok között, akik a történettudományból az értékítéletet kihagytni törekszenek, de az elemzés és az értelmezés igényéről nem kívánnak lemondani.

Saját felfogásában a történelmi értéket-lehetőséget lehetséges, bizonyítható, szükséges, sőt nélkülözhetetlen, noha „elárulja” hivatását (78. o.), aki olyan mércében hisz, ami a történelem „felett” vagy azon „kívül” létezik. „A határozott és világosan meghatározható cél felé tartó történelmi haladás eszméje, melyet a 19. sz. gondolkodók előszeretettel emlegettek, hasznavehetetlenné és meddőnek bizonyult” – írja. (114. o.) A haladás céljai ugyanis „csak akkor határozhatók meg, amikor közelítünk feléjük, és amely célok érvényessége csak a megvalósulás során igazolódik”. Hogyan vizsgálhatók akkor ezek a célok?

Carr szerint a haladás olyan folyamat, melyet „az egymást követő korszakok szükségletei és viszonyai mindig valamilyen sajátos, rájuk jellemző tartalommal gazdagítanak.” (110. o.) A szempontok tehát a korból kiolvashatók – bár az nem világos, hogy ebben a viszonyban hogy kapcsolódik egymáshoz a vizsgált időszak és a történész saját kora. Példaként idézi, hogy az „alkotmányos politikai és szabadságjogok” megszerzése érdekében és „a gazdasági és szociális célok” eléréséért folytatott küzdelmek nemcsak úgy függenek össze, hogy egymásra következésük egyben a történetírás érdeklődésében is ilyen irányú váltást eredményezett, hanem úgy is, hogy az utóbbiak „az emberiség fejlődésében átfogóbb és magasabb szintű stádiumot” jelentenek, mint az előbbiek, ezért az utóbbiakra vonatkozó történetírás is „magasabb szintű stádiumot” képvisel. (119. o.)

A politikai és társadalomtörténet-írás

értékelését itt nem érintve arra figyelhetünk fel érvelésében, hogy Carr axiómaként kezel bizonyos értékprioritásokat, amelyek „bizonyítására” ki nem mondva a post hoc ergo propter hoc érvelési technikát alkalmazza. Ez persze nem meglepő, hiszen értékeket lehetséges egy adott kor társadalmi viszonyaival magyarázni, de egymás után következésük folyamatának megítéléséhez objektív mércét találni aligha. Igen szemléletes példát hoz erre a problémára Collingwood. Egy halászközösség életében lejátszódó „technológiai fejlődés” haladásként való felfogásának lehetőségeit elemezve arra a következtetésre jut, hogy „csak tévedhet, [aki] abba a ténybe kapaszkodik, hogy tíz halat fogtak ott, ahol korábban ötöt [...], és ezt veszi a haladás kritériumának. Figyelembe kell vennie e változás körülményeit és következményeit. Meg kell tudnia, mi történt a haltöbblettel vagy a megnövekedett szabad idővel. Meg kell tudnia, milyen érték tapadt azokhoz a társadalmi és vallási intézményekhez, amelyeket ezekért feláldoztak. Röviden, *két egészében tekintett életmód* viszonylagos értékét kell megítélnie.”¹² [Kiemelés tőlem: T.Á.] Valóban, az összehasonlító értékelés csak az adott korok megítélésén, pontosabban önértelmezésével nyerhet igazolást, ez az út viszont a „neohistoricista” szemléletű társadalomtörténeti, ill. történeti antropológiai tanok felé vezet.¹³

Carr makacsnak tűnő ragaszkodása a haladáshoz alighanem a szélsőséges relativizmussal szembeni ellenérzésével magyarázható. Mégis hiba lenne szemléletét tisztán antirelativistának látni, hiszen azt a nézetet elfogadva, hogy a történész jelene is átszűrődik tudományába, maga is ettől az irányzattól származó érvet vesz át. Köztes álláspontot próbál elfoglalni a történelmi ítélezés kérdésében is: szemében „az erkölcsi szabályok [...] olyanok, mint a váltók: van egy nyomtatott és egy kézzel kitöltendő részük, [az pedig] a történelem függvénye, hogy a váltót mikor hogyan töltjük ki. Az elvont erkölcsi fogalmak történelmi folyamat révén nyernek konkrét tartalmat; erkölcsi ítéleteinket olyan fogalmi kereteken belül alkotjuk meg, mely maga is a történelem

terméke.”(77. o.) Ilyen módon az erkölcsi ítéletet is „felerész” relativista alapra helyezte, ugyanakkor a haladással kapcsolatban éppen a korszakközi összehasonlítás miatt ezt a módszert nem alkalmazhatta.

Azt is belátja, hogy ugyanazon folyamatot egyesek haladásként, mások viszont hanyatlásként élik meg: az angol történetfilozófia hanyatlás-elméleteinek „magyarázására” – nyilván ironikus leegyszerűsítéssel, más szerző nyomán – azt a változást veszi észre, hogy régen „az egyetemi tanároknak házi szolga járt, míg manapság maguk mosogatnak el”.(107., 12. o.) Az egyidejű, de más eredményre vezető értékelések megítélésére nem ad fogódzót, így csak bizonytalanul citálhatjuk ide egy másik fejezetből azt a gondolatát, hogy a jelenkori történelem haladó voltának egyik bizonyítéka a korábban „történelem alatti” osztályok politikai tudatosodása – ami alapján a tömegesség és a demokrácia (hozzátehetjük: szintén korhoz kötött) érve szólhat az „oxfordi professzorokkal szemben”.

A relativista történelemszemlélettel szembeni ellenszenv részben érthető. Ez az irányzat két súlyos „bünt” valóban elkövetett: lerombolta a történész szakma korábban tisztas tekintélyét és az elvetett helyébe nem javasolt pozitív cselekvési stratégiát (módszert).¹⁴ Ne felejtjük el azonban, hogy a más társadalomtudományokban is terjedő szubjektivisták tanok egy része már korán eljutott ahhoz a felismeréshez, hogy a szubjektumok objektívációkat teremtenek (pl. az egyének intézményeket hoznak létre).¹⁵ A történettudomány anélkül is képes alkotni, hogy elfogadná az öt megbéklyózó abszolút fogalmak „zsarnokságát”.¹⁶ Történelmi tanulmányt akkor is érdemes írni, ha Carral ellentétben nem hisszük azt, hogy egyszer majd megírható lesz a „végeleges történelem”. és hogy a kérdés úgy vetődne fel, hogy az ehhez szükséges ismeretanyag „még nem” áll rendelkezésünkre vagy „már igen”.¹⁷ Másrészt még Collingwood is hagy némi helyet a haladásnak a történelem értelmezésében.¹⁸

Visszatérve a haladáshoz, Carr érvei ott erőtlenednek el végleg, amikor azt ál-

líja, hogy a „haladáseszmé nélkül a társadalom nem maradhat fenn” – itt már teljesen összekuszálódik a haladás történeti folyamata és a belé vetett hit, egyúttal bizonyos „voluntarizmus” lesz úrrá Carron. Abba a hibába esik, amelytől korábban az amerikai pragmatista irányzattal kapcsolatban éppen óvott, vagyis hogy „azt tartja [...] helyes értelmezésnek, mely aktuális célokat szolgál.” (24. o.) (Esetünkben Carr saját haladáshitét húzná rá eszerint a történelemre.)

Megítélésünk szerint Carr koncepciója azon a ponton tér el egyébként figyelemre méltóan átgondolt elméletétől, ahol a korábbi kiegyensúlyozottságát elhagyva a „whig-oldalra” áll.¹⁹ (Ezt követően a korábban ironikusan idézett Acton is pozitív referencia lesz számára.) Amint elfogadja az erkölcsi ítélkezés jogosságát – „az [erkölcsi] ítéletek teszik a történeeszt azzá, ami”²⁰ – és a haladást próbálja kimutatni, összemosni látszik két fázist: az értelmezést és az értékítéletet. Számára „a történelmi értelmezés [...] eleve erkölcsi ítélkezéssel jár”. (74. o.)

Szerintünk az értelmezés – korlátok között – lehetséges értékítélet nélkül is, sőt a történelemnek érdemes is erre törekednie. Szükséges, hiszen a társadalomtudományok – különösen Max Weber óta – belső parancsa az értékmentességre törekvés, noha ez nem járhat teljes sikerrel.²¹ Ha teljes objektivitásra a fentebb vázoltak értelmében nincs mód, akkor viszont az értékítélet is helyhez kötött (ráadásul a történész „helyéhez”), ily módon pedig hiányzik mögüle a szakmai tekintély. A történész ugyanis az általa vizsgált kérdésnek nyilván szakértője, az „etikának” viszont általában nem specialistája. Másrészt az értékítélet nélkülözhetőnek is látszik.

Vegyünk néhány példát. Ma aktuális kérdés a borsodi kohászat jövője. Ha azt mérlegeljük, hogy helyes volt-e az ötvenes években extenzív nagyipart telepíteni a térségbe, akkor valószínűleg más eredményre jutunk, mint elődeink harminc évvel ezelőtt. És ebben nem egyszerűen az a fontos, hogy mára változott a kérdés konszenzusos megítélése, hanem hogy (elvben) a jövőben is újra változhat. A

történész mint történész viszont megteheti azt, hogy a gyáripar születéséről, illetve a nem piacokonform termelési struktúrák összeomlásáról beszéljen, amivel elkerülheti az értékítéletet.

De mehetünk tovább is. A Karoling korszakot megelőző évszázadokat sokáig „sötét középkornak” nevezték, leginkább a tartós és rendezett államiság szempontját mérlegelve. Egy újabb történész tradíció azonban e korszak pozitív jelentőségét emeli ki, amennyiben „az alapjaiban dezintegrált Nyugat stabilitását hosszú távon az biztosította, hogy nem lehetett »felülről« integrálni.”²² Nyilvánvaló, hogy a korai középkor széttagoaltsága és a borsodi kohászat azonos jellegű történeti tény abból a szempontból, hogy mindkettő „megítélhető”. A különbséget az időbeli közelség, ill. távolság okozza, Míg azonban az előbbivel kapcsolatban aligha érzünk késztetést az ítélkezésre – az utóbbi gerjeszti az efféle állásfoglalást.

A különbséget elsősorban az okozza, hogy minél közelebb kerülünk a jelenhez, annál jelentősebb a politika és a közélet nyomása a történészre. Jól ismert példa erre az, ami a polgárosodás fogalmával az utóbbi néhány évben történt, és ennél csak fokozatokkal „érintetlenebb” a racionalizálódás, a szakszerűsödés folyamatának értékelése.

Megítélésünk szerint ebben a helyzetben a történész annyit tehet, hogy igyekszik pontosan definiálni azt a jelentéstartományt, amelyben vizsgált tárgyát elhelyezi. Vegyük például az igazgatás szakszerűsödését! Megoldhatónak látszik ezt a történeti jelenséget folyamatszerűségében leírni úgy, hogy összefüggéseket mutatunk ki más történeti folyamatokkal (urbanizáció stb.), megállapítjuk az új hivatali rendszer hatékonyságát az általa betölteni hivatott funkciók ellátása szempontjából (hozzátéve adott esetben, hogy az aktatermelés és a hivatali posztok sokasodása nehezítette-e az ügyintézkést vagy sem), az egészet ütköztetve az egykorú megítéléssel – mindezt anélkül, hogy ujjonganánk a „haladás” láttán, vagy éppen fejünket csóválnánk a nem tetsző fejleményeket konstatálva. Ez a típusú kutatás nem nevezhető pozitivistá-

nak abban az értelemben, hogy a tények megállapításánál ne merészkedne tovább, épp ellenkezőleg, nagyléptékű történelmi folyamatokat vizsgálja a korba ágyazva, ugyanakkor azonban mellőzné az értékítéletet.

Carr könyvének erőnei közé soroltuk korábban azt a törekvését, hogy lehetőség szerint átfogó képet próbál nyújtani a történezt foglalkoztató elméleti problémákról. Ezt a célját a problémák felvetését illetően nagy sikerrel meg is oldja, s ezen mit sem változtat az a tény, hogy válasza bizonyos esetekben ellentmondások.

Ugyanakkor nem vizsgál vagy csak érintőleg említ egyes kérdéseket, amelyek nézetünk szerint idesorolhatók lennének, ráadásul már 1961 előtt is ismertek voltak.

Ilyen elsősorban az interdiszciplináris eszméje. Noha Carr láthatóan figyelemmel kíséri a szociológia egyes fontosabb eredményeit és a történelmi tény általa adott meghatározása is szociológikus szemléletet tükröz, amikor egyfajta „szakmai kollektív tudatra” építi a definíciót, másrészt viszont közel sem szán akora szerepet érvelésében, mint azt az *Annales* hagyományát követő történészeknél látni lehet. Ennek okát valószínűleg abban kereshetjük, hogy Carr politikatörténettel foglalkozott, így az ő szakterületén az interdiszciplináris szemlélet térhódításának viszonylag kevés lehetősége lehetett. Másrészt az interdiszciplinaritás erősen kapcsolódik a relativizmus-hoz, hiszen egyidejűleg ismer el többféle módszert és fogalomrendszert, felborítva a „történettudomány” korábbi akadémikus határait.²³

Hiányérzetünk támad akkor is, amikor a „táguló horizontok” között csak az egyetemes történet földrajzi értelemben vett globalizációjáról olvasunk, de a társadalmi vertikum, valamint a város-vidék dimenzió mentén szintén lezajlott történelmi és historiográfiai változás elemzés nélkül marad. Jól látszik ez a tendencia, amikor a történelmi tény természetét elemmezve egy 1850-es vásárt hoz fel példaként, ugyanis elmulasztja értelmezni azt, hogy az ilyen események, helyzetek

ténnyé válása a gazdaság-, ill. társadalomtörténet térhódításának tulajdonítható.

A könyv egyik kiemelkedő erőnye a szellemes, magával ragadó stílus, a sodró lendület. Ennek persze egyik oka abban keresendő, hogy a kötet egy előadás-sorozat kiadása – ezt sem ártott volna a magyar változatban is az olvasó számára egyértelművé tenni. A szerző mesterien elegyíti a historiográfiai levezetések racionális érveit a szemléletes, sőt gyakran szarkasztikus képekkel (pl. „az ókortörténetészek [...] azzal, hogy furcsa és homályos értelmű szavakat használnak, legfeljebb annyira hazudhatják magukat a múltba, mintha előadásaitak chlamysban vagy tógában tartanak.”) Állításai, értékelési provokatívák, olykor bántóak²⁴ is, és ez gyakran vitára ingerli az olvasót – de hát alighanem ez volt a szerző célja is!

Közérthetősége folytán a könyv népszerűsítésre is kiválóan alkalmas. Műfaja alapján középuton áll az esszéisztikus könnyedség és az akadémikus szigorúságú tudományosság között. Ez a tulajdonsága, továbbá az, hogy a könyv újra és újra a társadalomtudományokat általában foglalkoztató problémákra tér vissza – igen széles olvasói kör reményével kecsegtet.

Szükséges még szót ejteni a magyar kiadásról is. A fordító kitűnő munkát végzett – az előadásszöveg színeit, sodrását hűen adta vissza. Erőnyeit nem vonjuk kétségbe, ha néhány másodrendű észrevételt azért teszünk. Egyrészt jó lenne megóvni a szaknyelvet az erőltetett „megcáfolódik”-típusú személytelenítő kifejezésektől, másrészt egyes terminus technicusok, illetőleg címek fordítása is pontatlanul sikerült vagy éppen elmaradt (pl. „A historicizmus szegénysége” – *nyomorúsága* helyett [87. o.]; a közeli múltból kiindulva korai feledékenységre vall Marx és Engels esetében „*Gesamtausbau*” hagyni a szövegben [46. o.]; az *anomie* és az *eschatológia* is más helyesírással írandó magyarul, stb.) Illik, de legalábbis ésszerű továbbá a hivatkozott szerzők magyarra fordított munkáinál az ott alkalmazott fordítást idézni (amennyiben nincs ok azok nyelvi felülvizsgálására). Különösen akkor bántó ennek elmulaszt-

tása, amikor az új változat értelemzavaró (a 101. oldal klasszikus Hegel-idézeténél így lesz a „valóságosból” „valódi” és az „ésszerűből” „racionális”, ami – filozófiai szövegnél – lényeges különbség.)

Ez utóbbiak persze már kevésbé a fordítónak, mint inkább a kiadónak róhatók fel. Mint ahogy az az arisztokratizmust sugalló szokás is, hogy lefordíthatatlan francia és latin mondatok maradtak a szövegben – ezeket (különösen a könyv könnyed, népszerűsítő stílusa védelmében) jobb lett volna lefordítani. A – különben nagyon hasznos – Mutató hibás adatairól már ne is beszéljünk. A magyar kiadás legsúlyosabb hibájának mégis azt tarthatjuk, hogy magára hagyja az olvasót. Nem azt várjuk, hogy valamilyen kísérőtanulmány keretében töviről hegyire kommentálják a kötetet, de a Gondolat Kiadó fentebb már említett sorozatának megoldását érdemes volna átvenni. Ezek az elő- és utószavak ugyan fel-felbukkanó ideologikus utalásaikkal mára olykor (noha a megjelenés évének a jelenhez közeledtével egyre ritkábban) ódon levegőt árasztanak, mégis maig tanulságos olvasmányokkal ajándékozták meg a magyar társadalomtudományt.

E bíráló megjegyzések azonban mit sem rontanak azon az összképen, hogy Carr könyve égető hiányt pótol. Paradox helyzet, hogy a könyv történeti értéket leginkább a szerző haladáshite adja, amely kiemeli őt a korában túlsúlyban lévő szkeptikus nézeteket valló történészek közül – ezt hűen tükrözi a kortárs magyar recenzens látható rokonszenve Carr optimizmusa iránt; a ma olvasóját viszont a szerző széleskörű problémaérzékenysége és az ezzel együtt járó megoldáskereső készség nyűgözi le inkább, amely általában elkerüli a leegyszerűsítő magyarázatokat. A könyv méltán sikeres a kilencvenes évek Magyarországon – mint hírlik, a kiadó a második kiadásra készül. A kötetet jó szívvel ajánlhatjuk szakembernek és laikusnak egyaránt.

Tóth Árpád

1. Aron, Raymond: Introduction to the Philosophy of History: an Essay on the Limits of Historical Objectivity. Boston, 1961 [eredetileg: 1938]. Ld.: Sorenson, L.R. ismertetését az American Historical Review vol. 67, no. 2. (1962. Jan.) 371-372.
2. Carr életéhez és életművéhez ld.: Who's Who. 1965. London-New York, 1965; The International Authors and Writers Who's Who. 1977. Cambridge, 1977; Haslam, Jonathan.; E. H. Carr and the History of Soviet Russia. The Historical Journal. 1983. vol. 26. 1021-1027.
3. A két recenzió a History és az American Historical Review lapjain jelent meg ([BCS] ismertetése a „What is history? The George Macaulay Trevelyan Lectures delivered in the University of Cambridge, January-March 1961” c. könyvről. American Historical Review, 1962. vol. 67. no. 3. 676-677.; és Editorial Notes. History. The Journal of the Historical Association. 1962. vol. 47. no. 159. 48-49.). A könyvajánlások pedig a The Historical Journalban és a Historische Zeitschriftben. E lapok szemlélő rovatában egyébként nem ritka sem az elméleti tárgyú, sem az idegen nyelven megjelent könyvek ismertetése. – A fentiekhez képest feltűnő, hogy a magyar történész szakma mennyire „gyorsan” reagált (ld. R. Várkonyi Ágnes ismertetése a műről. Világtörténet 1964/2-3. sz. 113-116.).
4. Burke, Peter: History and social theory. Cambridge-Oxford, 1992.
5. Gardiner, Patrick: The Philosophy of History (a History címszó alatt). In: International Encyclopedia for the Social Sciences. Ed. David L. Shills. The Macmillan Company & The Free Press, 1968. 433.
6. Kornis Gyula: Történettfilozófia. A magyar történettudomány kézikönyve. Szerkesztette Hóman Bálint. Bp., 1924. 1. kötet 1. füzet.
7. Lederer Emma: A történelem tárgya, módszere, a segéd- és rokontudományok elemei. (Kézirat) Bp., 1984. (egyetemi jegyzet az ELTE BTK számára) 3-4., 12., 22. Ld. még a tanárképző főiskolák számára írt jegyzetét: Kávássy Sándor: Bevezetés a történettudományba. (Kézirat) Bp., 1972.
8. Glatz Ferenc: Kérdések a történelemelmélet problémáinak tanulmányozásáról és a történettudomány marxista elméletéről. In: Történetelméleti és módszertani tanulmányok. Szerkesztette Glatz Ferenc. Bp., 1977. 8-52. (a továbbiakban: Glatz); Kosáry Domokos: Modellalkotás és történettudomány. In: Uő: A történelem veszedelmei. Bp., 1987. 377-450., 484-512.; Perényi József: A történész műhelytitkaiból. Bp., 1965.
9. Gurevics, A.J.: Mi a történeti tény? (1969) In: Glatz 204. (a továbbiakban: Gurevics)
10. R. Várkonyi Ágnes: Thaly Kálmán és történetírása. Bp., 1961.
11. Stanford, Michael: The Nature of Historical Knowledge, Oxford-New York, 1986. 6., 71.

12. Collingwood, Robin G.: A történelem eszméje. Bp., 1987. [első megjelenés: 1946] 394.
13. Gyáni Gábor: A makro- és mikrotörténet vitája. BUKSZ, 1992. tél, 492-495.
14. Gurevics 199-201.
15. Berger, Peter-Luckmann, Thomas: A valóság társadalmi felépítése. (részletek) In: Hernádi Miklós (szerk.): A fenomenológia a társadalomtudományban. Bp., 1984. 321-349.
16. Zeldin, Theodor: Társadalomtörténet és totális történet. [első megj.: 1976] Világtörténet, 1986. 3-4. sz. 48-49. (a továbbiakban: Zeldin)
17. Carr 111., 124. Máshol maga is kétkedve viszonyul a „végleges történelemhez” – ld. az actoni állásponthoz írt megjegyzését 7-8. o.
18. Kelemen János előszava az idézett Collingwood kötethez. 26. o.
19. A whig történetírói hagyományról, különösen annak viszonyáról az értéktételezhez ld.: Horkay Hörcher Ferenc: Történetírás és erkölcsi ítélkezés. Az Acton-Creighton levélváltás. BUKSZ 1992. ősz, 370-376.
20. Carr 70. Vö. Bloch aforizmáival: „Amikor a tudós végzett a megfigyeléssel és a magyarázattal, feladta véget is ért.” Bloch, Marc: The Historian's Craft. Manchester, 1954. 139.; ill. „Történész vagyok, nem értéktételekkel foglalkozom.” Bloch, Marc: A szakma védelmében avagy a történész mestersége (részletek). In: Uő: A történelem védelmében. Válogatta Kosáry Domokos Bp., 1974. [első megjelenés: 1949] 37.
21. Alapos áttekintést nyújt a problémáról Némédi Dénes: Az értékmentesség elve a szociológiában. Valóság 1984. 1. sz. 30-43.
22. Szűcs Jenő: Vázlat Európa három történeti régiójáról. Bp., 1983. 28.
23. Interdiszciplinaritás és relativizmus kapcsolatára ld. Zeldin
24. Néhány esetben pedig finoman szólva is elfogultak, pl. „szeretném egyértelművé tenni, hogy a történelem sokkal nehezebb tárgy, mint az irodalom, és van olyan komoly, mint a természettudomány bármelyik ága” (80.o.) – de ebből a szempontból Bloch sem volt külön, aki szerint „nem tévedett hát sokat Fustel de Coulanges és már előtte Bayle, midőn azt állította, hogy a történelem »a legnehezebb minden tudomány közül«”. (Bloch 1974, 53.)

Számunk szerzői

Bak János történész	CEU, Budapest
Bódi Zsombor tudományos ösztöndíjas	ELTE, Budapest
Csapodi Zoltán középiskolai tanár	Budapest
John Dunn történész	King's College, Cambridge
Erdősi Péter tudományos ösztöndíjas	ELTE, Budapest
G. Etényi Nóra tudományos ösztöndíjas	ELTE, Budapest
Gángó Gábor irodalomtörténész	MTA Irodalomtudományi Intézet, Budapest
Horkay Hörcher Ferenc eszméletörténész	Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Budapest
Hudi József főlevéltáros	Veszprém Megyei Levéltár, Veszprém
Imreh István történész	Kolozsvár
Kádár Judit irodalomtörténész	MTA Irodalomtudományi Intézet, Budapest
Lukács Zs. Tibor tudományos ösztöndíjas	ELTE, Budapest
Sulyok Hedvig nyelvész	JGYTF, Szeged
B. Szabó János történész-muzeológus	Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest
Szende Katalin muzeológus	Sopron
Tandori Mária könyvtáros	JATE, Szeged
Tóth Árpád tudományos ösztöndíjas	ELTE, Budapest
Tóth Sándor László történész	JATE, Szeged
Valuch Tibor történész	KLTE, Debrecen

A fordításokat **Gál Ferenc** és **Kádár Judit** készítették.

1994/4. számunk 157. oldalán Szász Géza neve tévesen jelent meg. Szerzőnktől és olvasóinktól elnézést kérünk.

INHALT

Studien

JÁNOS B. SZABÓ Ein Entwurf der Geschichte eines Feindbildes. Das Tatarenbild in Siebenbürgen 1241–1621	5
PÉTER ERDŐSI Das festliche Gesicht von Zsigmond Báthory	24
TIBOR LUKÁCS Zs. Die zeitgenössische Beurteilung der Regierung von György Rákóczi II.	68
NÓRA G. ETÉNYI Die Gestaltung der öffentlichen Meinung und die Propaganda des 17. Jahrhundert im Spiegel der Belagerung von Érsekújvár im Jahre 1663	95
ZOLTÁN CSAPODI Das Echo des Thököly-Aufstandes im Deutsch-Römischen Reich	140

Workshop

TIBOR LUKÁCS Zs. Forschungen über Propaganda und öffentliche Meinung in der Geschichtsschreibung	171
KATALIN SZENDE Frauenarbeit in der mittelalterlichen Wirtschaft	179

Quellen

JUDIT KÁDÁR Michael Joseph Quin: Dampfschiffahrt auf der Donau. (Begegnung mit István Széchenyi)	194

Theorie und Methode

JOHN DUNN Geschichte der Politiktheorie	209

Jenseits unserer Grenzen

Die Forschung der Geschichte der Szekler bedeutet keine Separation Ein Gespräch mit István Imreh	233
Auswahlbibliographie der Werke von István Imreh	240
ISTVÁN IMREH Die Abrechnungen der Dorfrichter im Komitat Alsó-Fehér (1796–1806)	243

Revue

Ein Lexikon über die Ungarische Geschichte in Mittelalter I. (<i>Korai magyar történeti lexikon [9–14. század]</i> Főszerk.: Kristó Gyula. <i>Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994.</i>)	
András Vizkelety	263
Ein Lexikon über die Ungarische Geschichte in Mittelalter II. (<i>Korai magyar történeti lexikon [9–14. század]</i> Főszerk.: Kristó Gyula. <i>Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994.</i>)	
János Bak	267
Künstler der Zerstörung (<i>Mária Ivanics: A Krimi Kánság a tizenöt éves háborúban. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994.</i>)	
Sándor László Tóth	270
Aus Pennsylvania nach Márianosztra (<i>Barna Mezey: A magyar polgári börtönügy kezdetei. Osiris – Századvég, Budapest, 1995.</i>)	
Gábor Gángó	274
Versäumte Möglichkeiten (<i>Ágnes Tóth: Telepítések Magyarországon 1945–1948 között. Kecskemét, 1993.</i>)	
József Hudi	277
Das Zeitalter der Absurditäten (<i>Erdmann Gyula: Begyűjtés, beszolgáltatás Magyarországon 1945–1956. Tevan Kiadó, Békéscsaba, 1992.</i>)	
Tibor Valuch	280
Heilige und Sünder (<i>Filippo Tamburini: Santi e Peccatori. Istituto di Propaganda Libreria, Milano, 1995.</i>)	
Hedvig Sulyok	285
Die Methode der Ambition? (<i>Jeremy Black: A System of Ambition? British Foreign Policy 1660–1793. Longman, London, 1991</i>)	
Mária Tandori	289
Französische Herrschaftsgeschichte (<i>Christophe Charle: Histoire Sociale de la France en XIXe siècle. Seuil, Collection points Série histoire. Paris, 1992.</i>)	
Zsombor Bódy	293
Was ist die Geschichtstheorie? (<i>E. H. Carr: Mi a történelem? Századvég, Budapest, 1993.</i>)	
Árpád Tóth	300
Autoren	310

CONTENTS

Studies

JÁNOS B. SZABÓ

The History of an Enemy Image: a Draft. I.
(The Memory of the Tartars in Transylvania, 1241–1621) 5

PÉTER ERDÖSI

A Ceremonial Portrait of Sigismund Báthory 24

TIBOR LUKÁCS Zs.

Contemporary Propaganda and the Assessment of György Rákóczi II 68

NÓRA G. ETÉNYI

Influencing Public Opinion and Propaganda in the
Seventeenth Century with regard to the Siege of Érsekújvár in 1663 95

ZOLTÁN CSAPODI

Reaction to the Thököly Rebellion in the Holy Roman Empire 140

Workshop

TIBOR LUKÁCS Zs.

Researches on Propaganda and Public Opinion in Historiography 171

KATALIN SZENDE

Female Labour in Medieval Economy 179

Sources

JUDIT KÁDÁR

Michael Joseph Quin: Steam Voyage down the Danube.
(István Széchenyi – an Encounter) 194

Theory and Methodology

JOHN DUNN

The History of Political Theory 209

Beyond our borders

Studying Szekler History Does Not Mean Separation –

A Talk with István Imreh 233

A Selected Bibliography of the Works of István Imreh 240

ISTVÁN IMREH

The Accounts of Village Mayors in Alsó-Fejér County, 1796–1806 243

Revue

An Encyclopaedia on Medieval Hungarian History I. (<i>Korai magyar történeti lexikon [9–14. század]</i> Főszerk.: Kristó Gyula. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994.)	
András Vízkelety	263
An Encyclopaedia on Medieval Hungarian History II. (<i>Korai magyar történeti lexikon [9–14. század]</i> Főszerk.: Kristó Gyula. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994.)	
János Bak	267
The Artists of Destruction (<i>Mária Ivanics: A Krimi Kánság a tizenöt éves háborúban.</i> Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994.)	
Sándor László Tóth	270
From Pennsylvania to Márianosztra (<i>Barna Mezey: A magyar polgári börtönügy kezdetei.</i> Osiris – Századvég, Budapest, 1995.)	
Gábor Gángó	274
Missed Opportunities (<i>Ágnes Tóth: Telepitések Magyarországon 1945–1948 között.</i> Kecskemét, 1993.)	
József Hudi	277
The Age of Absurdities (<i>Erdmann Gyula: Begyűjtés, beszolgáltatás Magyarországon 1945–1956.</i> Tevan Kiadó, Békéscsaba, 1992.)	
Tibor Valuch	280
Saints and Siners (<i>Filippo Tamburini: Santi e Peccatori.</i> Istituto di Propaganda Libreria, Milano, 1995.)	
Hedvig Sulyok	285
A System of Ambition? (<i>Jeremy Black: A System of Ambition? British Foreign Policy 1660–1793.</i> Longman, London, 1991)	
Mária Tandori	289
History of Domination in France (<i>Christophe Charle: Histoire Sociale de la France en XIXe siècle.</i> Seuil, Collection points Série histoire. Paris, 1992.)	
Zsombor Bódy	293
What is Theory of History? (<i>E. H. Carr: Mi a történelem?</i> Századvég, Budapest, 1993.)	
Árpád Tóth	300
Authors	310

Az AETAS történettudományi folyóirat. Megjelenik évente négy alkalommal. Kiadója az AETAS Könyv- és Lapkiadó Egyesület. A lap főként történeti tárgyú tanulmányokat, forrásokat, kritikákat, ismertetéseket, interjúkat közöl, de szívesen fogad írásokat a társadalomtudományok más ágaiból is.

* * *

Az AETAS megjelenését döntően alapítványi támogatás teszi lehetővé. Az AETAS több vagy akár egy száma is megrendelhető a szerkesztőség címén. A folyóirat előfizetési díja egy évre 400 Ft. A lap ára egy szám megrendelése esetén 100 Ft+postaköltség, könyvesboltban 120 Ft.

* * *

Az AETAS-t a szerkesztőség terjeszti. A lap megvásárolható:

Budapest: Magiszter Könyvesbolt, V. ker., Városház u. 1.; Studium Könyvesbolt, Váci utca 22.; Eötvös Könyvesbolt, Kecskeméti u. 2.; Litea Kft., Budavár, Hess A. tér 4.; Írók Boltja, Parnasszus Kft., Andrásy út 45.; Könyváruház, Rákóczi út 14.; Atlantisz Könyvesbolt, V. Váci utca.

Szeged: Katedrális Bt.: Sík Sándor Könyvesbolt, Oskola u. 27., Könyv- és Jegyzetbolt, Dugonics tér 12.; Móra Könyvesbolt, Kárász u. 5.; Egyetemi könyvárus, Egyetem u. 2.; JGYTF Kiadó Jegyzetbolt, Boldogasszony sgt. 6.; Idegennyelvű Könyvesbolt, Kárász u. 22. Tolkien Könyvesbolt, Kossuth L. sgt. 1.

Debrecen: Egyetemi könyvárus, KLTE főépület fsz. Egyetem tér 1.

Miskolc: Két Könyvész Kft., Miskolc-Egyetemváros.

Pécs: Szövegbolt, Ifjúság u. 6.; Egyetemi Könyvesbolt, Mátyás király u.

Székesfehérvár: Jókai u. 4. Könyvkereskedés, Jókai u. 4.

Szombathely: Savaria Könyvesbolt, Mártírok tere 1.

* * *

Kiadja az AETAS Könyv- és Lapkiadó Egyesület

6701 Szeged, Pf. 1179.

Felelős kiadó: Deák Ágnes

A szerkesztőség titkára: Aradi Zsuzsanna

Technikai szerkesztő: Nyerges Zsolt

A borítót tervezte: Szekeres Ferenc

Nyomdai munkálatok: Délmagyarország Könyv-, Lapkiadó
és Nyomdaipari Kft., Szeged.

ISSN 0237-7934

A dupla szám ára:

Bolti: 240, – Ft

Előfizetőknek: 200, – Ft

E nagyszámú 1663–64-ből származó sajtóorgánum áttekintése után bizvást mondhatjuk, hogy létezett már a koraujkorban propaganda, s kialakult befogadó közege és következménye, a közvélemény. A propaganda már polgárjogot nyert fogalom a 17. századra vonatkoztatva. Ez a minden lehetséges módon működtetett fegyver a reformáció és az ellenreformáció küzdelme során alakult ki, s tájékoztató és befolyásoló szerepét csak tovább erősítette a 16–17. század viszonytagas történelme. Kézben tartásában, az információ birtoklásában már a koraujkorban is érdekelt volt a hatalom, annak ellenére, hogy még csak születőfélben volt a nyilvánosság politikai szerepe.

G. Ettényi Nóra írását számunk 95–139. oldalán olvashatják.